

ВІДГУК
офіційного опонента доктора філософських наук, професора,
професора кафедри етики, естетики та культурології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Рогожі Марії Михайлівни
на дисертаційне дослідження
МУЛЯРЧУКА ЄВГЕНА ІВАНОВИЧА
на тему «Покликання як філософсько-етичний феномен»,
подане на здобуття
наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.07 – етика

З-поміж усіх філософських дисциплін в етиці сьогодні якнайповніше відчувається приріст нового знання. Як здається, це пов'язано із її специфікою – вся сила філософської думки мобілізується для осмислення проблем людського існування в світі в найуразливіших модусах існування. Ціннісно-нормативна навантаженість етики зумовлює граничну відвертість розмислів про мету і зміст людського життя, його комунікативну силу і невідворотність моральної оцінки. Недарма Арістотель називав етику практичною філософією, галуззю, де дослідження проводиться не стільки заради самого знання, скільки заради корегування правильної поведінки – не для того, щоб знати, що таке добродіє, а щоб вчиняти добродіє. До яких би теоретичних висот не піднімалась філософська теорія моралі, в її фокусі завжди є людський вчинок, дія, яка, за влучним висловом М.М.Бахтіна, може бути і думкою, і почуттям, а не лише матеріальною дією.

Така актуальність етики, близькість її проблематики до переживань, думок і надій кожної людини провокує дві протилежні тенденції. Так, ми всі є свідками «етизації» сучасної філософії – представники різних філософських дисциплін обирають сферу моралі предметом своїх студій чи черпають в ній приклади, матеріал для своїх теоретичних розмислів. Однак питома вага власне етичних досліджень, принаймні в Україні, кричуще мала, що зумовлено тією ж специфікою предмету – дотримання «шифру спеціальності» ускладнюється балансуванням на тонкій грані між дозвіллевими міркуваннями, з одного боку, а з іншого – потраплянням у сфери філософської антропології, аксіології, соціальної філософії тощо. Всім етикам знайомі ці балансування. І тим більшої уваги заслуговують ті автори, які безстрашно беруться за етичну проблематику. Саме таким сміливцем є Є.І.Мулярчук, взявшись за таку непересічну тему.

Представлене Є.І.Мулярчуком дисертаційне дослідження є суттєвим внеском у розвиток етичної думки в Україні по ряду параметрів.

1. Надзвичайно затребуваним є предмет дослідження – філософсько-етичні виміри покликання людини. Ідея покликання є позірною на слуху в сучасному етичному дискурсі, але насправді вона не ставала предметом спеціальної уваги фахівців-етиків. Спираючись на міркування М.Вебера, сучасна прикладна етика, принаймні на пострадянському просторі, констатує важливість покликання, а надалі акцентує увагу на ціннісних вимірах діяльності, до якої особа відчуває покликання. Натомість дисертант пропонує зупинитися і

детально розібратися, що таке покликання, як воно виникає, як розпізнається дієвцем і що він надалі з цією розпізнаною спонукою робить.

Відповідно, Є.І.Мулярчук формулює мету: розкрити «сенси і структуру феномену покликання, джерел та етапів формування уявлень про покликання людини в історії культури та філософської думки, етичних засад розуміння і реалізації покликання в життєдіяльності людини, зокрема, у сфері освіти» (Автореферат, С.4). Досягнення мети зумовило логіку розгортання дослідження. Варто окреслити структуру дисертації, щоб ёмко показати авторський задум.

У Розділі 1 «Покликання як предмет дослідження» окреслюється предмет і методологія його опанування. У Розділі 2 «Генеза ідеї покликання людини у релігійній і світській етичній думці» автор концентрує увагу на західній духовній культурі – визначає природу покликання в юдео-християнській традиції, акцентуючи змісти покликання у вченнях різних християнських конфесій – та інтелектуальних розвідках від античності до сьогодення.

2. Розділ 3 «Феноменологічний та етичний аналіз досвіду покликання», як на мене, заслуговує більш детального висвітлення, оскільки є суттєвим здобутком даного дисертаційного дослідження. Тут Є.І.Мулярчук подає детальний феноменологічний аналіз комплексу факторів, які визначають покликання, описує в деталях дослід покликаності, його структуру і показує єдність структурних елементів, вибудовує типологію мети покликання, простежує змістовні відмінності поклику, покликання і призначення.

Поклик розуміється як «інтерналізована спонукка людини реалізовувати мету і сенс її буття, відповідати за своє буття перед іншими й іншим загалом» (Дисертація, С. 137), а покликання є «способом буття людини, свідомої власної мети» (Дисертація, С. 138). Натомість призначення є назовні визначеною метою людини, яку виконують (у той час як у покликанні до мети йдуть) (Дисертація, С. 182). Автор розкриває підстави переживань свідомості, чинні для формування досвіду покликання, аналізує спонуки цього досвіду, викриває етичні проблеми здійснення покликання, окреслює необхідні чесноти і підстави розв'язання моральних суперечностей у цьому процесі. Дисертант розробляє смислову конструкцію покликання «бажання – здібності – реалізація – благо» і наповнює її змістом. У розділі майстерно дані докладні описи найменших порухів душі, думок, станів людини. Йдеться про блискуче проведений герменевтико-феноменологічний аналіз досвіду покликання.

У тексті дисертації зустрічається декілька визначень покликання. Кожне наступне з них приростає змістами, залежно від аспекту, який на той чи інший момент розглядає автор. Ці визначення є і свого роду референтними точками приросту знання у ході дослідження, і водночас дають змогу зупинитися і зафіксувати пройдений автором шлях.

Слід зазначити, що теоретичне розрізнення поклику і покликання привертає до себе увагу дисертанта і на попередніх етапах роботи (розділи 1,2). Він опрацьовує теоретичні здобутки на цьому шляху. Перед здійсненням власного феноменологічного аналізу Є.І.Мулярчук вивчає класичні тексти С.К'єркегора, М. Гайдеггера щодо співвідношення поклику і покликання й детально простежує думку Гайдеггера щодо дослухання до буттєвого поклику,

натхненно висвітлює гайдегерівську поетизацію поклику до автентичного буття, «вслухання у потік буття» (Дисертація, С. 45).

3. Є.І.Мулярчук майстерно поєднав теоретичний і прикладний виміри сучасної етики. Суто теоретичні праці з філософії відходять у минуле, зараз потрібно визначати і доводити практичне значення роботи. У представленій дисертації ми маємо справу з якісним теоретичним дослідженням, прикладні аспекти якого надзвичайно важливі і переконливо доведені. Цьому присвячено Розділ 4 дисертації «Поняття покликання у моральній відомості сучасної людини: прикладне дослідження у сфері освіти». Тут через тематичне опитування українських та американських освітян і здобувачів освіти автор розкриває «феноменальну єдність покликання у людському досвіді» (Дисертація, С. 292). Використані у дослідженні емпіричні методи спостереження, методики опитування та глибинні інтерв'ю створюють при читанні окремих феноменологічних досвід осягнення покликання, запрошуючи читача до власних пошуків відповідей на питання запропонованої анкети і провокуючи розмисли над своїми відповідями на них.

Зрештою, автор еквілібрично рухається в міждисциплінарній площині. При тому, у міждисциплінарності складноорганізований – у дослідженні наявні стик філософії і педагогіки, філософії і соціології, філософії освіти і етики, етики і соціальної філософії. І Є.І.Мулярчук впевнено дотримується шифру спеціальності 09.00.07 – етика.

4. Слід вказати і на такий внесок Є.І.Мулярчука в розвиток етики, як включення результатів його дослідження у навчальний процес. Наприклад, в КНУ імені Тараса Шевченка вже декілька років на всіх магістерських програмах викладається курс «Професійна і корпоративна етика», де питання покликання до професії займає своє важливе місце. Переконана, що текст монографії дисертанта «Філософія і педагогіка покликання» (К., 2019) буде в нагоді як викладачам при підготовці до лекцій, так і студентам при підготовці до семінарів, приміром, в Інституті філології, де у програмі приділяється значна увага педагогічній етиці.

Можу додати, що тексти Є.І.Мулярчука вже давно залучаються в навчальний процес на філософському факультеті КНУ імені Тараса Шевченка та факультеті гуманітарних наук НаУКМА при викладанні нормативного курсу етики – його попередня монографія «На межі буття» (К., 2012) добре зарекомендувала себе при розробці відповідних тем.

5. Не можу не відзначити тяглість традиції, яку вказує у своїй роботі Є.І.Мулярчук, скромно замовчуючи свою приналежність до неї. Йдеться про київську світоглядну школу філософії, до якої належали видатні діячі Інституту філософії та філософського факультету університету другої половини минулого століття. Вони піднімали і вирішуючи питання, які й сьогодні стоять у центрі уваги фахівців-філософів. До таких належать і ті, які ставить у своєму дослідженні Є.І.Мулярчук. Він причетний до цієї школи і долученістю до філософського дискурсу через свої власні тексти, і через учнівство в учнів тих, хто стояв біля її витоків (до речі, ідея учнівства ціннісномірно розглядається в п.4.5 даної дисертації).

Водночас як і кожен якісний текст дослідження, представлена до розгляду дисертаційна робота провокує дискусію і питання. Одразу зазначу, що

теоретичні розбіжності не применшують наукові здобутки Є.І.Мулярчука, а скоріше вказують на потенційну дискусійну загостреність дисертації, актуальність піднятих в ній питань.

1. Особисто мені у тексті дуже не вистачало окресленої системи координат щодо природи моралі. Специфіка предмету етики зумовлює різні теоретичні образи, в яких задається авторське бачення суті моралі. Непрописаність цієї традиційної для фахівців-етиків проблематики зумовлює певну неузгодженість авторської позиції в оцінці моральних феноменів: чи є мораль сферою індивідуального удосконалення людини чи способом організації життєдіяльності в суспільстві в плані адаптації і дисциплінування його членів? Розуміючи мораль як складно організований феномен, в якому інтегровано ці складові, я вважаю необхідним аналітично проводити демаркаційні лінії для вирішення відповідних завдань. Це дозволяє чітко розуміти образ моралі, який стоїть перед очима при вирішенні конкретних питань. В іншому випадку маємо або усічені змісти моралі, або невідповідності і плутанину, як от непроясненість змістів релігійної і суспільної моралі (Автореферат, С.6), міркування щодо покликання в релігійному і особистісному сенсі (Дисертація, С. 48). Так, не зрозуміло, в останньому випадку йдеться про релігійний та світський виміри покликання чи про індивідуальний і соціально зумовлений його виміри? Чи наприклад, автор вказує: «Мораль іноді жорстока... І покликання людини часом конфліктує з мораллю...» (Дисертація, С. 117). Можливо, мається на увазі суперечність між нормами суспільної моралі і установками на моральне самоудосконалення. Мораль неоднорідна, але ця жорсткість також належить до її сфери, а не до якоїсь іншої сутності. При такій нерозрізненості можна погодитися з автором, що складно «увійти до реальності практичного здійснення покликання людини у конкретних життєвих справах та в її служінні іншим» (Дисертація, С. 208). Але тоді ми відмовляємо у моральному здійсненні тим, хто вирішує моральні проблеми у царині повсякденності.

Здається, доречною була б кореляція індивідуального і суспільного вимірів покликання, установки на нього та шляхів реалізації на кожному з розглядуваних у тексті етапів культурно-історичного процесу. Непрописаність цих моментів дисертантом, як уявляється є причиною певної неспівмірності теоретичних описів феноменологічного досвіду покликання у Розділі 3 і практичних експлікацій покликання у Розділі 4. Адже у першому випадку мається на увазі погляд з позицій індивідуальної моралі, а у другому – зміщуються вияви і моралі самоудосконалення, і моралі дисципліни і адаптації.

2. Ця непрописаність зумовлює й імпліцитність образу моралі, орієнтованої на удосконалення як єдино правильної. Більше того, образ моралі, який мимоволі вимальовується у дисертанта, подібний до конструкцій З.Баумана, послідовника активно цитованого у дисертації Е.Левінаса. У Баумана мораль обмежена моментом спонтанної зустрічі з Іншим і є несумісною з повсякденністю. Для прикладу можна зіставити формулювання Баумана з «Індивідуалізованого суспільства» та Є.І.Мулярчука, щоб побачити співвіднесення змістів.

З.Бауман: Мораль «виключає більшість справ, що сповнюють повсякденними клопотами життя кожної людини... Для того, щоб перебувати у просторі моралі, людині необхідно... звільнитися від повсякденних справ,

тимчасово винести за дужки земні правила і домовленості» (Bauman Z. *The Individualized Society*. Blackwell; Polity, 2001, P. 180).

Є.І.Мулярчук: «На шляху за особистим вибором часто-густо доводиться долати опір середовища. Легше адаптуватися до повсякденності, жити без покликання, «як люди», не прагнучи особливого піднесення. Таке існування мотивується потребою належати до спільноти, йти «за течією». Однак життя за покликанням теж відбувається у звичних справах. Різниця у спрямуванні – розчинятися у житті загалу, тяжіти до інтеграції у безпечне середовище, або ж, існуючи серед інших, відповідати за себе й перед ними за те, що неможливо об'єктивувати – за цінності, мету і сенс власного буття у світі» (Дисертація, С. 231).

В обох випадках йдеться про елітарний характер моралі, до якої можуть долучитися лише ті, хто спроможний звільнитися від повсякденної рутини. І тоді поза її сферою опиняється широкий простір суспільних взаємодій, де, зокрема, відбувається і освітянське покликання.

3. Доречним є питання про позицію дисертанта щодо тези Е.Левінаса «Етика передує онтології» (Дисертація, С. 125), оскільки далі він вказує: людина «творить власний смисловий простір, виміри світу та полюси значень, задає буттю етику» (Дисертація, С. 134).

4. Автор пише, що своїм дослідженням розкриває зміст сучасної ідеї гуманізму (Дисертація, С. 6). З тексту очевидно, сьогодні гуманізм представлено як людяність (п.2.5 «Людяність як етичний обрій думки про покликання»). На С. 117 тексту дисертації вказано, що «людяність закорінена в особистісній та суспільній свідомості глибше, ніж норми і цінності моралі». І тут виникає питання: навіть якщо людяність є метацінністю, то не зрозуміло, яким чином вона може передувати / «бути глибшою за» цінності моралі? Тоді виходить, що людяність як перша цінність існує в бутті до появи моралі?

5. І наостанок хотіла б вказати ще на один момент. Список використаної літератури порівняно невеликий як для докторської дисертації, але він містить праці С. К'еркегора, М. Гайдеггера, Е.Левінаса. Текст дисертації свідчить про глибоке опрацювання праць вказаних авторів. Але така докладність обертається і курйозними ситуаціями. Так, у п.2.3 «Протестантська етика професійного покликання» автор фактично працював лише з текстом М.Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», хоча підняті там питання розглядаються Вебером і в ряді інших робіт («Історія господарства», «Господарська етика світових релігій», «Протестантські секти і дух капіталізму»). Чому їх було обійдено стороною? І мені в цьому підрозділі дуже не вистачало посилань на дослідження соціології моралі «Буржуа» польської дослідниці М.Оссовської, в якому ідеї М.Вебера, В.Зомбарта, Б.Франкліна представлені у власне етичному ключі.

Ще раз підкреслюю, що висловлені зауваження не знижують високу якість проведеного дослідження. Основні результати дисертації Є.І.Мулярчука знайшли відображення у його публікаціях, список яких наведено у роботі. Публікації відповідають вимогам МОН України, що висувуються до опублікування результатів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук. Усі роботи з теми дослідження надруковані без співавторів. В тексті

докторської дисертації не використовувалися матеріали кандидатської дисертації. Автореферат відповідає змісту і структурі дисертації.

Дисертація Мулярчука Євгена Івановича на тему: «Покликання як філософсько-етичний феномен» є самостійним завершеним науковим дослідженням, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 565 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., та № 567 від 27.07.2016 р.), що висуваються до написання та захисту докторських дисертацій, розв'язує важливу наукову проблему та є вагомим внеском у філософську науку, повністю відповідає паспорту спеціальності 09.00.07 – етика, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук.

Офіційний опонент:

**доктор філософських наук, професор,
професор кафедри етики, естетики та культурології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

 М.М. Рогожа

ПРИСАСОВАНО
ВЧЕБНИЙ СЕКРЕТАР НДН
КУЛЬТУРА Н.В.
14.09.2014

*Відук
нарішмов за
епох. в. рафу*

